

Exploration of Persian-Arabic loanwords in the poetry of Tazigyavan Khorasan (4th and 5th centuries)

Ahmad Lamei Giv ^{1*}

1. Corresponding Author, Associate Professor in Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Birjand, Birjand, Iran. E-mail: ahmad.lamei2@birjand.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received: 14 March 2024

Received in revised form:
17 June 2024

Accepted: 24 June 2024

Keywords:

Arabicized vocabulary,
Tha'labi,
Yathimat al-Dahr,
Khorasan poetry,
4th and 5th centuries.

ABSTRACT

Throughout history, the development of relationships between different nations and people has been influenced by various factors, including geographical proximity, trade, and the prevailing political and social conditions of the time. These relationships have fostered cultural and familial ties that significantly impact the language and literature of the people, resulting in a rich diversity of speech and vocabulary. The governments' interest in science and knowledge, along with scholarly and literary gatherings, has further contributed to cultural fusion, particularly in the realms of vocabulary and expression. The exchange of ideas and cultural practices between nations has created opportunities for foreign and unfamiliar words to enter languages, resulting in a dynamic and ever-evolving linguistic landscape. Today, the Arabic and Persian languages, which share similar alphabets, have profoundly influenced one another. Consequently, loanwords from each language have become integral to everyday speech and the literary culture of their speakers. This exchange of language and cultural practices has fostered the emergence of new linguistic forms, enriching both languages and contributing to their ongoing evolution. This study specifically examines the influence of Persian-Arabic loanwords on Arab poetry in the Khorasan region, using Tha'labi Nishapuri's "Yatimeh al-Dahr" as a foundation for analysis. The findings indicate that Arab literature in Khorasan, particularly poetry, is rich with imported and Arabicized loanwords. This phenomenon can be attributed to the favorable scientific and cultural environment that prevailed during the fourth and fifth centuries, as well as the poets' affinity for this region, especially Nishapur. Contemporary poets in the Khorasan region continue to draw upon this rich linguistic heritage, incorporating loanwords from Indian, Greek, Arabic, Turkish, and Persian-Arabic into their works. The influence of Persian literature on the dialect of the local populace is evident in the use of these loanwords across a diverse range of subjects. Overall, the study underscores the profound impact of cultural and linguistic exchange on the evolution of languages and their literature.

Cite this article: Lamei Giv, A. (2025). Exploration of Persian-Arabic loanwords in the poetry of Tazigyavan Khorasan (4th and 5th centuries). *Research in Comparative Literature*, 15 (1), 63-90.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/jccl.2024.10413.2589

Extended Abstract

Introduction:

Khorasan, a vast geographical region in Iran, has held a significant and notable position since the dawn of Islam's arrival in this land. It played a crucial role in the emergence and presence of Islam within the social, cultural, and belief systems of its people. This region facilitated the entry of Arab-speaking tribes, as well as commercial exchanges, connections, and interactions with Iranians. Over time, these relationships deepened, profoundly impacting various aspects of life, including social and religious structures, customs, language, speech, and writing. It is evident that in such an environment, intricately interwoven with the Persian language, there would be considerable effects on poetic expression and dialects.

One can confidently assert that the primary reason for the incorporation of loanwords into the poetic works of the Arabic-speaking literati in this region is rooted in the linguistic intermingling and its reciprocal influences.

In examining the surviving literary heritage of the Arabic-speaking population of Khorasan, particularly in the works of the unparalleled scholar and literatus of that era, Neishaboori, especially his invaluable work *Yatimeh al-Dahr*, we discover a wealth of loanwords from various languages, including Hindi, Greek, Turkish, and Kurdish, as well as Persianized terms evident in the verses of poets. This phenomenon is notably more pronounced in poetry than in the prose of that period.

Method:

In this article, an attempt has been made to examine the proposed topic based on a descriptive-analytical method, utilizing reliable primary sources, especially the fourth volume of *Yatimat al-Dahr* by Tha'ālibī Nishāpūrī. The Arabic poems of the Khorasani Arabic-speakers in the fourth and fifth centuries will be studied and scrutinized, and the Persian loanwords in the Arabic poetry of this period will be extracted.

Conclusion:

The Persian loanwords found in the poetry of Arabic-speaking poets from Khorasan primarily consist of terms that were prevalent and widely used in spoken language during that period. While these words are not entirely unknown or unfamiliar today, their colloquial usage in both speech and writing has diminished. Through the study and reading of these poems, readers can clearly identify the presence of Persianized words and their meanings. It is important to note that these words relate to various aspects of the culture, social dynamics, and individual lives of the people from that era, as well as their natural environment, thereby reflecting the customs and traditions of the broader community. In this analysis, an effort has been made to identify ten primary topics from the most frequently occurring themes in the Arabic poetry of the Khorasanis. The Persianized words associated with each topic are presented, along with examples from the poets' works. The results obtained, which take into account the frequency percentages of topics and loanwords, indicate that the Arabic-speaking poets of Khorasan were influenced by the rich Persian culture in their poetic discourse and thematic exploration.

Instead, they utilized it in various contexts and situations as a valuable means of conveying their identity in poetry and expressing their Iranian heritage. Furthermore, the themes they focused on in their discourse were prevalent in the individual and social lives of the people of Khorasan. Even today, we can observe traces of these themes in traditional Iranian culture. Undoubtedly, the influence of the Persian language, particularly in the realm of vocabulary, is undeniable in the Arabic language. In numerous instances, Arabic literature has drawn upon the wealth of Persian literature, to the extent that many poets have turned to it for inspiration in their panegyrics and descriptions. This engagement, beyond fostering literary innovation, has contributed to the elevation of Persian literature.

واکاوی تطبیقی واژگان دخیل فارسی در ادب عربی منظوم خراسان (قرن چهارم و پنجم)

احمد لامعی گیو^{*۱}

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. رایانامه:

ahmad.lamei2@birjand.ac.ir

چکیده

اطلاعات مقاله

در طول تاریخ، ملت‌ها و اقوام مختلف به واسطه همجواری جغرافیایی، مبادلات تجاری و نیز برخی شرایط سیاسی و اجتماعی حاکم بر آنها، به ناچار با یکدیگر ارتباط داشته و این روابط و پیوستگی به مرور زمان تا بدان‌جا تعمیق یافته، که پیوندهای ناگسستی فرهنگی و خانوادگی را به دنبال داشته است. طبیعی است که این امر، بر زبان و ادبیات مردم علی‌رغم تفاوت‌های فرهنگی و ملی، تأثیر گذارده و تنوع در گفتار و واژگان را رقم زده است. علاوه بر این، اهتمام حکومت‌ها به علم و دانش، وجود علما و ادبا و محافل مختلف ادبی، عامل دیگری بر امتزاج فرهنگی به‌ویژه، عرصه واژگانی و گفتاری بوده و روشن است که در چنین فضایی و تأثیرات متقابل دو زبان بر یکدیگر، راه برای ورود واژگان دخیل را هموار نموده است. این پژوهش کوشیده است با دسته‌بندی واژگان معرب در ده موضوع مرتبط و با روش توصیفی و تحلیلی به واکاوی مسأله پیردازد و در مجموع سی واژه دخیل که بیشترین بسامد را در ادبیات منظوم شعرای عربی سرای خراسان داشته، مورد بررسی قرار دهد. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شعرای تازی‌گوی خراسان در دو قرن چهارم و پنجم توانسته‌اند با وارد کردن واژگان دخیل فارسی در ادب عربی غنای فرهنگی این زبان را برجسته جلوه داده و میزان نفوذ فرهنگ و ادب ایرانی را در دیگر زبان‌ها، به‌ویژه عربی به نمایش گذارند که این امر را می‌توان نوعی ابتکار ادبای خراسان در احیای فرهنگ فارسی و هویت‌بخشی به اصالت زبان ایرانی دانست.

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۳/۲۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۴

واژه‌های کلیدی:

واژگان دخیل فارسی،

ثعالی،

یمثله‌الدهر،

ادب عربی منظوم خراسان،

قرن ۴ و ۵.

استناد: لامعی گیو، احمد (۱۴۰۴). واکاوی تطبیقی واژگان دخیل فارسی در ادب عربی منظوم خراسان (قرن چهارم و پنجم). کلوژ نامه

ادبیات تطبیقی، ۱۵ (۱)، ۶۳-۹۰.

© نویسنده گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/jcl.2024.10413.2589

۱. پیشگفتار

۱-۱. تعریف موضوع

خراسان نام سرزمینی است که از همان گذشته بواسطه داشتن شرایط مختلف، چون وسعت و پراکندگی، اهمیت اقتصادی و تجاری، حضور تمدن‌ها و سیطره حکومت‌ها و نیز دیگر شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، دستخوش تحولات در عرصه‌های مختلف شده است. این فراز و نشیب‌ها تأثیر بسزایی در پیشرفت و شکوفایی این سرزمین و گاه رکود فرهنگی و اجتماعی آن در برخی ادوار تاریخی داشته است. تا بدانجا که از همان قرن‌های اولیه و حضور اسلام در صحنه اجتماع و اقبال مردم به آئین جدید، گسترش تبدلات تجاری و فرهنگی، اختلاط قبایل عرب با اقوام ایرانی و نیز ترویج زبان عربی، زمینه را بگونه‌ای مهیا کرد که در قرن سوم و چهارم، بسیاری از اهل علم خراسان، زبان عربی را فراگرفته و از آن در اشعار و نوشتار خود استفاده نموده‌اند. این گسترش زبانی و تأثیر فرهنگی سبب فزونی اشعار عربی گردید و بعنوان زبان علم جایگاه پیدا کرد. در این میان نیشابور، بیش از دیگر مناطق خراسان متأثر از این تحولات و جریانات فرهنگی شد (حسینی، ۱۳۸۵: ۱۵-۱۶). از دوره اموی، شعرای عرب‌نژاد متعددی در نواحی مختلف ولایات خراسان حرکت‌های ادبی وسیعی آغاز کردند و این امر «در عصر عباسی سرعت بیشتری یافت، تا آنجا که در دربار این خلافت فرهنگ ایرانی بشدت مورد استقبال عرب‌ها واقع شد و از این رهگذر واژه‌های ایرانی بسیاری به ادب عربی سرازیر گشت» (سبزیان‌پور، ۱۳۹۷: ۷۹). با روی کار آمدن طاهریان و انتقال مرکز حکومت از بلخ به نیشابور، حضور ایرانیان در صحنه‌های ادبی رونق پیدا کرد. البته اوج شکوفایی شعر و ادب عربی در خراسان به قرن‌های چهارم و پنجم برمی‌گردد و مهم‌ترین دلیل آن کثرت شعرا در این عهد است که تألیف دو کتاب *یتیمه الدهر* اثر ثعالبی و *دمیه القصر* اثر باخزری، گواه روشنی بر این مدعاست (همان: ۱۷-۲۱؛ فلاحتی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰۴) این پژوهش بر آن است که از خلال مهم‌ترین اثر ادبی بجای مانده از آن روزگار، یعنی کتاب *یتیمه الدهر* ثعالبی نیشابوری، واژگان دخیل فارسی بکار رفته در شعر عربی سرایان خراسان را مورد واکاوی قرار دهد. در این کتاب نام و آثار بسیاری از بزرگان و ادبای خراسان و حتی دیگر سرزمین‌ها آمده‌است و فرهیختگان بی‌شماری زبان به ستایش این سترگ مرد گشوده‌اند. چنانچه شاگردش ابوالحسن باخزری، شاعر و ادیب عربی ایرانی در سده پنجم هجری (۴۶۷/۱۰۷۴م)، استادش را اینگونه وصف کرده: «بأنه جاحظ نیشابور، وزبده الأحقاب والدهور، لم تر العین مثله، ولا أنكرت الأعيان فضله، وكيف يُنكر و هو المزنُ بحمدٍ بكلِّ لسانٍ، أو يسترُ وهو شمسٌ لا تخفى بكلِّ مكانٍ» (ثعالبی، ۱۳۸۱، ۱۹۶۱: ۱۱). او

ملقب به جاحظ نیشابور و سرآمد فرهیختگان دوران است که دیده‌ها همچون او را ندیده و بزرگان ادب فضلش را انکار نکرده‌اند. وی ادیبی است که در هر زبانی قابل ستایش و خورشیدی است که نور علمش به هیچ مکانی پنهان نمی‌ماند. همین‌طور ابن بسام، شاعر و مؤرخ عرب اهل اندلس (۵۴۲هـ/۱۱۴۷م)، در کتاب *الدخيرة في محاسن اهل الجزيرة*، ثعالبی را رأس المؤلفین و امام المصنفین شمرده و او را در عصرش اسوة اهل علم و دانش معرفی کرده است^۱ (همان: ۱۳).

۲-۱. ضرورت، اهمیت و هدف

ضرورت پرداختن به این مهم از این منظر است که با گستره فرهنگ اصیل و آداب و رسوم ملی سرزمین کهن خراسان و ارتباطات به هم تنیده شده اجتماعی و سیاسی مردم، آشنا می‌شویم و به تأثیر فرهنگ و ادب پارسی و حضور واژگان خالص این زبان، در زبان عربی واقف می‌گردیم و غنای فرهنگی و اهیت زبان فارسی را در دیگر زبان‌ها، چه در قالب واژگان دخیل و چه مفاهیم بکر و ارزشمند در می‌یابیم.

۳-۱. پرسش‌های پژوهش

– میزان تأثیر و حضور واژگان دخیل فارسی در اشعار عربی سرایان خراسان چقدر است و بیشترین بسامد آن در قالب چه موضوعاتی مطرح شده است؟
– چرا عربی‌سرایان خراسان سعی کرده‌اند واژگان دخیل فارسی را بکار گرفته و این امر چه تأثیری در هویت و اصالت ادب پارسی داشته است؟

۴-۱. پیشینه پژوهش

یکی از موضوعات قابل توجه و تأمل در ادبیات عرب که مورد نظر و اهتمام پژوهندگان در ادوار مختلف بوده و آن را بطور مستقل در قالب کتاب‌ها و معاجم ادبی عرضه داشته‌اند، مسأله واژگان دخیل و مُعَرَّب در زبان عربی است:

۱. این ادیب فرزانه در سال ۴۲۹ هـ پس از ۸۰ سال تلاش در راه رشد و تعالی ادب و فرهنگ عربی، چشم از جهان فرو بست. او را ۱۳۰ اثر است که تنها ۳۰ جلد در اختیار ماست و مشهورترین یادگار ادبی او کتاب *بیمه الدهر فی محاسن اهل العصر*، است که در چهار مجلد و یک تمه، تألیف شده است.

معجم الألفاظ الفارسیة المعربة: تألیف السید ادی شیر، که در این کتاب نویسنده به معرفی ۱۵۴۰ واژه فارسی می‌پردازد و به معرفی واژگان دخیل در دیگر زبان‌ها چون ترکی، آرامی، یونانی، لاتینی، آلمانی و غیره اشاره می‌کند.

معجم المعربات الفارسیة، تألیف محمد التونجی، که نویسنده واژگان معرب فارسی را در قالب موضوعات مختلف طبقه‌بندی نموده و به اختصار به توضیح هریک پرداخته است.

مقاله «بررسی نوع وام واژه‌های معرب شده به عنوان سند غنای فرهنگی ایرانیان»، اثر وحید سبزیان-پور و هدیه جهانی. نویسندگان در این مقاله به ۱۷۰۵ وام‌واژه بدون تکرار با استفاده از قاموس‌های مختلف دست یافته و به ۲۷ دسته تقسیم نموده‌اند و درصد فراوانی آن را در قالب نمودارهای گویا نشان داده‌اند.

مقاله «تأثیر فرهنگ و ادب ایرانی در ادب عربی»، اثر وحید سبزیان‌پور. نویسنده در این مقاله به تأثیر حکمت‌های خسروانی و اندیشه‌های ایران‌شهری در ادب عربی پرداخته و بر این باور است که علاوه بر حضور گسترده حکمت‌های ایرانی در ادب عربی، بخش اعظم بیش از ۱۰۰ مثل مولدی که در منابع عربی وجود دارد، ایرانی است و در این راستا به تحلیل برخی متون ادب فارسی همّت گماشته تا تأثیر اندیشه‌های ایرانی را در ادب عربی به‌خوبی نشان دهد.

۵-۱. روش پژوهش و چارچوب نظری

در این مقاله، سعی شده، براساس روش توصیفی-تحلیلی، موضوع مطروحه بررسی شود و با استفاده از منابع معتبر اولیه به‌ویژه جلد چهارم یتیمه‌الدهر، اثر ثعالبی نیشابوری، اشعار تازی گویان خراسان در دو قرن چهارم و پنجم مورد مطالعه و مذاقه قرار گیرد و واژگان دخیل فارسی در اشعار عربی این دوره استخراج گردد.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. پیوندهای واژگانی بین عربی و فارسی

ارتباط و پیوند^۱ دو زبان عربی و فارسی و تأثیر متقابل آن بر یکدیگر از موضوعات اساسی در حوزه ادبیات است که عوامل و اسبابی چند آن را رقم زده، بدین معنا که از بدو ورود اعراب به سرزمین ایران و تشرّف به اسلام، این اتصال شکل می‌گیرد و با گذشت زمان و عامل مهاجرت و تجارت گسترش

می‌یابد «و مهم‌تر از همه جریان‌های فکری مشترک که بر پایه معیارهایی چون تجربه، واقع‌نگری و خردورزی است در اندیشه ایرانی و اسلامی، موجب جذب ایرانیان به فرهنگ اسلامی می‌گردد» (سبزیان‌پور، ۱۳۹۰: ۴۰). و مسأله زبان به عنوان ابزار ارتباط و امکان هم‌زیستی بهتر، موجودیت واقعی پیدا می‌کند و دو قوم برای برآوردن نیازهای خود در زمینه‌های گوناگون و شرایط حاکم به فراگیری زبان یکدیگر روی می‌کنند (ر.ک: آذرنوش، ۱۳۸۵: ۱۰۴). از همین جاست که موضوع دوزبانگی در ادبیات گفتاری مردم مطرح می‌گردد تا اینکه در قرن چهارم بسیاری از ادبا و شعراء در تألیفات و گفتار خود از زبان عربی استفاده می‌کنند که در این میان ثعالبی نیشابوری با تألیف *تیمه‌الدهر*، باخرزی با نگارش *دمیه‌القصر* و کمی بعد عماد اصفهانی با اثر *خریده‌القصر* پیشگام می‌شوند (همان: ۱۵۴). مضاف بر این، مؤرخان بر این باورند که وجود قرآن به عنوان کلام وحی و لهجه قریش، موضوع دوزبانگی و تعریب را رشد فزاینده‌ای داده و الفاظ بسیاری به واسطه تجارت و ارتباطات بازرگانی و گفتاری وارد دو زبان گشته است (ر.ک: حمادی، ۲۰۰۲: ۴۹۲). هرچند پیش از آن، یعنی در شعر جاهلی نیز برخی واژگان فارسی معرب قابل تأمل است و در دیوان اعشی، ابن مفرغ، حمیری و صنوبری، نمونه‌های بسیاری وجود دارد. در عصر عباسی شاهد حضور معربات بسیاری در شعر و گفتار می‌باشیم که بیشتر در موضوعات گیاهان، حیوانات، اسماء بلاد و... نمود یافته است (همان: ۴۹۳). این روابط در ادوار بعدی گسترش بیشتری یافته؛ به‌طوری که امروزه می‌توان گفت زبان فارسی و عربی آن‌چنان در حوزه ادبیات و فرهنگ و مفردات به هم تنیده شده که جدایی‌ناپذیرند و کاربرد واژگان معرب در هردو زبان به شکل قابل ملاحظه‌ای وسعت یافته است و امروزه این امر به‌واسطه راه‌های ارتباطی گسترده در حوزه‌های رسانه‌ای، فضای مجازی، ارتباطات تجاری، سفرها و نیازهای فرهنگی و سیاسی کشورها به یکدیگر تحکیم یافته است (ر.ک: عبود، ۲۰۱۶: ۳۱۴).

۲-۲. علل و اسباب ورود واژگان دخیل در ادب عربی منظوم خراسان

تردید نیست که با گسترش دین مبین اسلام در ایران، زبان عربی بعنوان زبان مکتبی ارزشمند و الهی، در میان جامعه و مردم، درخشید و توانست به موازات، رشد اسلام، جایگاه خود را در محافل علمی و ادبی و دیوانی باز کند و مورد اقبال دانشمندان، نویسندگان، خلفا و امرای ایران قرار گیرد تا اینکه در قرن چهارم و پنجم هجری این حضور به اوج رواج خود رسید و بیشتر آثار و تألیفات بزرگان علم و ادب به این زبان مزین گشت و به عنوان یک زبان رسمی شناخته شد (ر.ک: محسنی، ۱۳۹۰: ۳۱) و

زبان فارسی را تحت تأثیر حضور خویش قرار داد و با آن آمیختگی گسترده‌ای پیدا کرد که در نتیجه این امتزاج و تبادلات فرهنگی و اجتماعی، زمینه برای تأثیرپذیری گفتاری و نوشتاری بین دو زبان فراهم گشت، که در این قسمت سعی بر آن است که به برخی از مهم‌ترین علل و اسبابی که فرآیند (واژگان دخیل مُعَرَّب) را ادب عربی خراسان شکل بخشید، مورد بررسی قرار دهیم.

۱. مهم‌ترین عامل ورود واژگان دخیل در ادبیات ایران، به‌ویژه ادب عربی خراسان، گسترش زبان عربی به برکت ظهور اسلام بود (ر.ک: صفا، ۱۳۷۸: ۳۹) که توانست با سیطره‌ی خود در همه زوایای اجتماعی، فرهنگی، ادبی و سیاسی جامعه ایرانی، تأثیر بگذارد.

۲. مهاجرت و کوچ اقوام و قبایل کوچک عرب به ایران، به‌ویژه ولایت خراسان بزرگ و اختلاط و امتزاج ناشی از آن و نیز تبادلات فرهنگی و گفتاری سبب گردید که بسیاری از ألفاظ اعجمی به زبان عربی آن روز راه یافته و به‌صورت مُعَرَّب، رنگ و لعاب عربی به خود بگیرد (ر.ک: ادی شیر، ۱۹۸۰: ۳).
۳. مبادلات تجاری و سفرهای متقابل قبایل عرب به ایران و دیگر بلاد چون هند، مصر، یونان که زمینه تأثیرپذیری زبان به عنوان عامل ارتباطی بین آن‌ها را فراهم آورد (همان: ۳).

۴. استقرار و حاکمیت عرب بر مراکز ولایت ایران، به‌خصوص مناطق مختلف خراسان بزرگ، سبب گردید بسیاری از شعرا و ادبای عرب زبان و ایرانی جهت تقرّب به حکومت و کسب انعام و هدایای والیان به این مناطق سرازیر گردند (الأصفهانی، ۱۹۸۶: ۴۲۱-۱۵۱)؛ به‌طوریکه نیشابور مرکزی برای تجمع بسیاری از علما و شعرا گردید.

۵. اهتمام و توجّه خاص حاکمان و والیان در مناطق مختلف خراسان به زبان عربی و توصیه بر کتابت رسائل رسمی و اداری^۱ به این زبان و نیز حمایت آن‌ها از محافل علمی و ادبی (ر.ک: حسینی، ۱۳۸۱: ۶۶-۶۵) و این امر علل نزدیکی و آمیختگی زبان فارسی و عربی را فراهم ساخت تا آنجا که گفته شده عبدالله بن طاهر، امیر خراسان و وزیر مأمون (۲۳۰هـ/ ۸۴۴ م) وقتی نیشابور را به عنوان پایتخت خراسان برگزید، برای آموزش فرزندان، فرماندهان سپاه و نزدیکان خود و حتّی برخی ایرانیان بدنه حکومت، علما و ادبا عرب را به خدمت گرفت و این امر به حدّ بسزایی در مبادلات زبانی و گفتاری و تبدیل و تغییر واژگان تأثیر داشت.

۶. فراگیر بودن زبان عربی نسبت به زبان فارسی (قرن ۵ و ۴) در زمینه‌های مختلف علمی و بهره‌وری از اشتقاقیات^۱ گوناگون آن در ابداع اصطلاحات و تعبیر فنی و علمی و تأثیر آن بر زبان فارسی، سبب شده که علمای ایرانی، به این زبان عنایت ویژه نشان دهند و بسیاری از آثار خود را به زبان عربی، تألیف نمایند که نتیجه آن باعث ورود بسیاری از واژگان به صورت مُعَرَّب در ادب عربی خراسان گردید. لذا جای تعجب نیست که ابوریحان بیرونی، ریاضیدان، ستاره‌شناس و تاریخ‌نگار ایرانی سده چهارم و پنجم هجری (۴۴۲هـ/۱۰۵۰م) که عمر خویش را در دربار قابوس بن وشمگیر، مأمون بن مأمون در خوارزم و سلطان محمود، سپری نموده، مدّعی باشد که زبان فارسی هرگز نمی‌تواند، جای زبان عربی را بگیرد و اذعان دارد که به واسطه زبان عربی است که علوم مختلف در سرتاسر جهان سایه افکنده است (شوقی ضیف، ۱۹۶۳: ۴۸۲).

۷. رویارویی و آمیزش قبایل عرب با ایرانیان در نتیجه لشکرکشی‌ها و فتوحات و توقّف آنها در نواحی مرکزی و شرقی ایران و نیز ولایت خراسان (ر.ک: صفا، ۱۳۷۸: ۴۰)، از عوامل تأثیرگذار در آمیختگی زبانی و ورود واژگان دو زبان درهم گردید و بتدریج در ادبیات و نوشتار آن عصر جای باز کرد.

۸. سابقه علمی و پژوهشی ایرانیان در مسائل مختلف علمی و ادبی و آگاهی علما و دانشمندان بر فلسفه یونانی و هندی (ر.ک: موسوی بفرویی، ۱۳۸۷: ۴۳)، باعث شد، که برخی حاکمان و والیان، ولایت خراسان، به جهت استفاده از منابع و کتب علمی، زمینه ترغیب و توجّه بسیاری از دلسوزان ایرانی را به ترجمه این آثار به زبان عربی فراهم کنند.

۹. رونق و گسترش مدارس در نیشابور و بخارا و مجالس درس و وعظ در مساجد، خانه‌ها، اماکن عمومی، خانقاه‌ها، کتابخانه‌ها و حضور علما و ادبای عرب و غیر عرب و برخی توده‌های مردم در این محافل (ر.ک: محسنی، ۱۳۹۰: ۳۷)، آمیختگی دو زبان عربی و فارسی را بشدّت نزدیک ساخت و شعرای ایرانی، اشعار زیبایی به زبان عربی انشاء کردند و واژگان بسیاری بصورت مُعَرَّب در آثارشان به کار بردند.

۱۰. پیوند و آمیزش زبان فارسی و عربی به ویژه در قرن چهارم و پنجم به حدّی بود که شعرای تازی گوی خراسان بسیاری از ضرب‌المثل‌های ایرانی را چه در لفظ و چه در مضمون، در اشعارشان به کار

بردند. چنانچه ابوالفضل السکری از شعرای نکته سنج مرو، برخی امثال فارسی را در شعرش به کار برد. وی می‌گوید:

إِذَا الْمَاءُ فَوْقَ غَرِيقٍ طَمَا فَقَابُ قَنَاهِ وَ أَلْفِ سَوَا
إِدْعَى التَّلْعُبَ شَيْئاً وَ طَلَبَ قِيلَ هَلْ مِنْ شَاهِدٍ قَالَ الذَّنْبُ
(ثعالبی، ۱۴۰۳، ج ۱: ۱۰۱)

- بیت اول در بردارنده مضمون این ضرب المثل ایرانی است که (آب که از سر گذشت چه یک وجب، چه صد وجب) می‌باشد و معادل آن در زبان عربی: «أَنَا الْغَرِيقُ فَمَا خَوْفِي مِنَ الْبَلَلِ» (صاحبی، ۱۳۸۱: ۱۴۲).

- بیت دوم، اشاره به ضرب المثل فارسی «به رویاه گفتند، کو شاهدت؟ گفت دُم» که معادل آن در زبان عربی «شَاهِدُ التَّلْعُبِ ذَنْبُهُ» (همان: ۵۷).

همین طور ابو حفص عمرو بن المطوعی، از اعیان ادباء و شعرای نیشابور، دو واژه فارسی (ریباس و زبرجد) به صورت مُعَرَّب در شعرش آورده است:

يَا حُسْنَ رِيَّاسٍ أَتَاكَ مَزَاجاً لِلْبَاقِلَاءِ الْغَصِّ أَى زَوَاجٍ
كَأَنَّمَا لَقَدْ غُشِّيتَ بِزَبْرَجِدٍ وَصَلَتْ بِهِنَّ سَوَاعِدُ مِنْ عَاجٍ
(ثعالبی، ۱۴۰۳: ۱۹۳)

در این ابیات، واژه (ریباس)^۱، که ریواس و ریواج نیز گفته می‌شود. مُعَرَّب ریواج و ریواج است (معین، ۱۳۷۱، واژه «ریباس»).

ریباس گیاهی است شبیه به چغندر که طعمش ترش است.

- واژه (زبرجد): سنگی از جواهرات شبیه زُمَرْد. فارسی آن زَبْرَج و زَبْرَجَد و زَبْرَدَج است، که در عربی راه یافته است (ادی شیر، ۱۹۸۰: ۷۶).

مضاف بر آنچه گفته شد، جریانات سیاسی، تحولات منطقه‌ای، تحکُم والیان و سیطره حکومت‌ها و... نیز در تأثیر و تأثرات فرهنگی و زبان تبادل واژگان^۲ در دو زبان عربی و فارسی دخالت داشته است، که هر یک به نوبه خود زمینه را برای شکل دهی این جریان ادبی فراهم ساخته است و حال اینکه در پاسخ به سؤال دوم این تحقیق که چه موضوعاتی در حیطه‌ی مسأله (تعریب) مورد توجّه و عنایت ادبا و

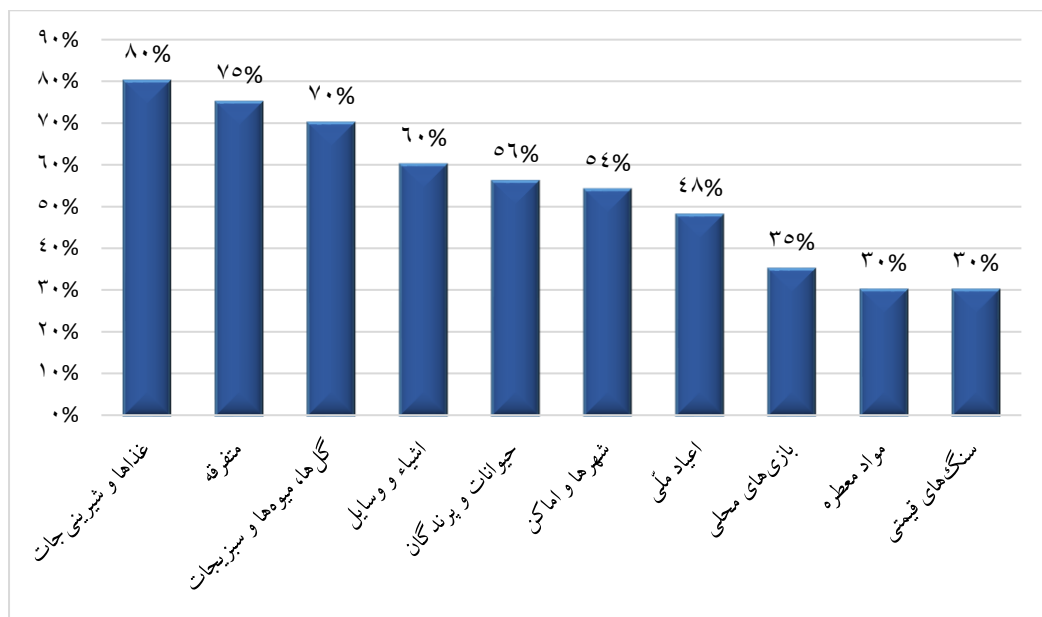
1. ribas

2. Vocabulary exchange

شعرای خراسان در قرن چهارم و پنجم بوده است، در ادامه سخن بطور جداگانه و تخصصی بدان می‌پردازیم.

۲-۳. موضوعات و واژگان دخیل فارسی در ادبیات عربی سرایان خراسان

آنچه مسلم است و تاریخ و منابع برجای مانده از قرن‌های چهارم و پنجم بدان گواهی می‌دهد، این است که دو زبان عربی و فارسی به لحاظ اشتراک حروف الفبا از همان آغاز دین اسلام میان اقوام و توده‌های مردم ایران، به‌ویژه خراسان، با یکدیگر ارتباط و تبادل واژگانی داشته‌اند و از یکدیگر در زوایای مختلف وام گرفته‌اند و جمله ادبا و شعرا سعی کرده‌اند در موضوعات متفاوت: غذاها، سبزیجات، میوه‌ها، اماکن، احجار، گل‌ها و اشیای مختلف ورود پیدا کرده و در قالب‌های مدح، وصف و حکمت هنرآفرینی نمایند. در نمودار زیر تنوع و پراکندگی موضوعاتی که ظهور بیشتری در ادب عربی یافته ترسیم شده است و مصادیق زیر مجموعه آن تنها به عنوان نمونه‌ای از واژگان معرّب که مورد نظر شعرا بوده و بدان عنایت داشته‌اند آمده است و در پایان هر موضوع نیز نمودار درصد فراوانی واژگان انتخابی مربوطه رسم شده است.

شکل ۱. نمودار تقریبی درصد فراوانی موضوعات اصلی در اشعار عربی سرایان خراسان در تقسیم‌بندی واژگان معرّب.

براساس درصد تقریبی نمودار فوق می‌توان گفت عناوین غذاها و شیرینی‌جات، موضوعات متفرقه، گل‌ها و میوه‌ها و سبزیجات و همچنین اشیاء و وسایل مورد نیاز در زندگی بیشترین بسامد کاربرد را در فضای واژگان دخیل فارسی در اشعار عربی سرایان خراسان را به خود اختصاص داده و کمترین بسامد مربوط به سنگ‌های قیمتی و مواد معطره می‌باشد و این امر بیانگر این است که در زندگی و فضای جامعه آن عصر توجه به این واژگان نسبت به سایر موارد مشابه بیشتر بوده و از دیگر سو، تنوع واژگانی نشان از تأثیر فرهنگ فارسی و غنای ادبی آن در زبان عربی دارد و حتی تا به امروز برخی واژگان هویت و حضور خود را در ادبیات و گویش‌ها محلی حفظ کرده است. در ذیل به ذکر نمونه‌های از این واژگان که در بیشتر آثار شعرای خراسان نمود یافته، اشاره می‌کنیم.

۱-۳-۲. اعیاد ملی

- نیروز

ابومحمد الحسن بن المرمّل الحرّبی، از شعرای معروف نیشابور در وصف نوروز و تبریک آن به ممدوحش به‌عنوان آغاز سال نو چنین می‌گوید:

یا شمسَ اهلِ مشرقِ إسعدَ فَقَدَ	خَلَّتْ بِرَأْسِ الْحَمَلِ الشَّمْسُ
وَأَشْرَبَ عَلَي طُلُعَةِ نِيروزِهَا	كَأَسْ مُدَامٍ يَلْدُمُ الْأُنْسُ

(ثعالبی، تنمة، ۱۴۰۳: ۲۰۴)

نیروز مُعَرَّبَ نوروز بمعنای روز جدید است. این واژه فارسی است و برخی بر این اعتقادند که جمشید پادشاه ایران این روز را نامگذاری کرده است و نیز در تسمیه این روز آمده که: خداوند متعال در آن روز، انسان اوّلیه را آفریده است و همین‌طور می‌خوانیم که اعیان فُرس در شش روز بین نوروز عامّ و نوروز خاصّ به نیازمندان کمک می‌کردند و آن‌ها را گرامی می‌داشتند (ر.ک: السیدادی شیر، ۱۹۸۰: ۱۵۱).

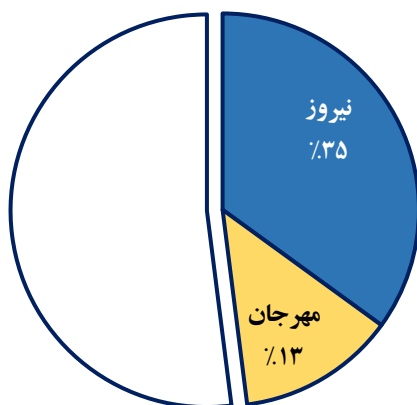
- مهرجان^۱

ابوصالح سهل بن أحمد نیشابوری المستوفی از نویسندگان و شعرای خوش‌گفتار نیشابور است در مدح ممدوحش جشن مهرگان را به او تهنیت می‌گوید و چنین انشاد می‌کند:

أَسْعَدَ بِيَوْمٍ وَأَشْرَبَ عَلَى نَعَمِ الْقِيَانِ
 الْمَهْرَجَانِ تُصَانُ عَنْ عَيْنِ الزَّمَانِ
 لَزَلْتُ يَا عَيْنَ الزَّمَانِ

(ثعالبی، تتمه، ۱۴۰۳: ۳۱۲)

واژه مهرجان، مُعَرَّبٌ مهرگان فارسی است و آن را عید خریف نامند (التونجی، ۱۴۲۶: ۱۰۸). السَّيِّدُ ادّی شیر در توضیح این واژه گوید: مهرجان عید ایرانیان است و این کلمه مرکب از دو بخش مهر بمعنای محبّت و گان به معنای متصل می‌باشد. مهرجان مطابق اوّل زمستان است و مشهور است که در گذشته پادشاهان و حاکمان در این روز، مردم را مورد لطف و عنایت قرار می‌دادند و آن‌ها را طعام و هدیه‌ها می‌بخشیدند (۱۹۸۰: ۱۴۷).

شکل ۲. نمودار فراوانی واژگان معرّب در موضوع اعیاد ملی ۴۸٪.

۲-۳-۲. سنگ‌های قیمتی

- فیروزج

ثعالبی نیشابوری صاحب کتاب ارزشمند *یتیمه الدهر فی محاسن اهل العصر*، در مدح یکی از دوستان و معاشران ادیب خود، ضمن تبریک حلول سال نو، فیروزه‌ای گران بها او هدیه می‌دهد و آن را نشان خجستگی و اقبال نیکو می‌شمارد و چنین می‌گوید:

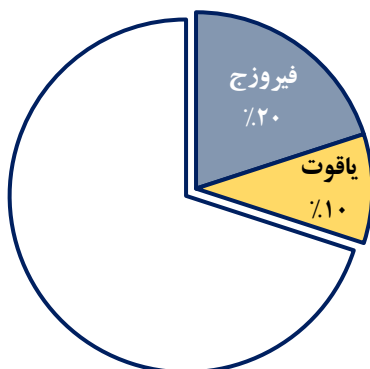
و أفاکَ بِالنَّيروزِ طَرْفُ مَسَرَّةٍ فَارَكِبُهُ هِمْلًا جَا أَعْرَ مُجْجَلًا
 فَيُروُزَجَا أَهْدِيَهُ مَتَبَرَكًا لَكَ بِاسْمِهِ مُتَيْمِنًا مُتَقَانًا

(ثعالبی، ۱۹۶۵: ۵۴۰)

فیروزج، مُعَرَّب پیروزه یا فیروزه زبان فارسی است و آن نام سنگی است آبی رنگ و اصل معنایش مبارک است (ر.ک: ادی شیر، ۱۹۸۰: ۱۲۲). محل استخراج این سنگ ارزشمند نیشابور است و پوشیدن آن به عنوان انگشتری نشان میمنت و خوش اقبالی شمرده می شود و در حدیث هم به روایت از پیشوایان دین آمده که (فیروزه) نام سنگی است که جبرئیل آن را به پیامبر خدا (ص) هدیه کرد و پیامبر آن را به حضرت علی (ع) بخشید. سپس گفت آیا نامش را می دانی چیست؟ گفتم فیروزه. حضرت فرمودند (ص) این نام فارسی آن است. آیا نام عربی آن را می دانی، گفتم خیر. حضرت (ص) فرمود نامش به عربی (الظَّفَر) است (ر.ک: شیخ صدوق، ۱۳۹۳: ۳۲۶).

- یاقوت

جمع آن (یواقیت) مُعَرَّب و فارسی است. از جواهرات می باشد و آن سنگی است قیمتی به رنگ های مختلف أحمر آن یاقوت سرخ نام دارد و أصغر آن زبرجد و أزرق آن یاقوت کبود است (السیاح، ۱۳۸۲: ۲/۲۳۳۲).

شکل ۳. نمودار فراوانی واژگان مُعَرَّب در موضوع سنگهای قیمتی ۳۰٪.

۳-۳-۲. گل ها و میوه ها

- نَرَجِس

ثعالبی در توصیف نرجس تشبیهی زیبا ذکر می کند و می گوید:

فی روضةِ أزهارها مکسوبةٌ والطلُّ من أشجارها ممدودُ
فیها طرائفُ نرجسٍ و شقائق فکأنها من أعین و خُدودِ

(۱۹۹۰: ۴۴)

نرجس، مُعَرَّب نرگس فارسی است و آن نام گلی است خوشبو و معطر و مانند زعفران دارای پیاز است و گونه‌های متفاوت دارد که از آن جمله نرگس شهلا و نرگس عبهر است (ر.ک: معین، ۱۳۷۱: واژه «نرجس»).

- بنفسج

القاضی ابو أحمد منصور بن محمد الأزدی الهروی از معاریف شعر و نثر خراسان است، شعرش لطیف و زیبا و نثرش متین والاست. در اشعارش واژگان مُعَرَّب بسیار دیده می‌شود. او در وصف گل بنفشه چنین می‌گوید:

طَلَعَ الْبَنْفَسِجُ زَائِرًا أَهْلًا بِهِ مِنْ وَافِدِ سِرِّ الْقُلُوبِ وَزَائِرِ
فَكَأَمَّا التَّقَاشُ قَطَّعَ لِي بِهِ مِنْ أَزْرَقِ الدِّيَاجِ صُورَةَ طَائِرِ

(ثعالبی، تتمه ۱۴۰۳: ۲۳۸)

بنفسج، مُعَرَّب بنفشه زبان فارسی است (التونجی، ۱۴۲۶: ۱۰۶) و نوعی گلی زیباست و دارای رایحه‌ای خوش است و در زبان ترکی هم بنفشه و در زبان کردی (بنفش) گویند (السیدادی شیر، ۱۹۸۰: ۲۸).

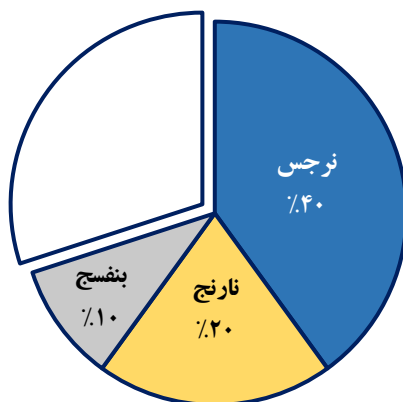
- نارنج

نارنج، نوعی از لیمون است که مُعَرَّب (نارنگ) زبان فارسی است. این واژه مرکب از انار: رُمان + رنگ: لون می‌باشد و رنگ آن قرمز است و در زبان‌های ترکی، کردی، سریانی نیز به همین نام (نارنج) خوانده می‌شود (ر.ک: ادّی شیر، ۱۹۸۰: ۱۵۲).

ثعالبی در وصف نارنج تصویر جالبی در قالب تشبیهاتی زیبا ارائه می‌کند، وی می‌گوید.

كَأَمَّا النَّارَنْجُ لِلرَّبَاتِ ثَدِيُّ أَبْكَارٍ مُحَدَّرَاتِ
مُزَعْفَرَاتٍ وَ مُعْصَفَرَاتِ أَوْ أَكْرُ الْكَمِيخَتِ مُذْهَبَاتِ
قَدَرِ صُمِخَتْ بِالْعَنَبِ الْفَتَاتِ نَسِيْمُهَا يَزِيدُ فِي الْحَيَاةِ

(ثعالبی، ۱۹۹۰: ۳۴)

شکل ۴. نمودار فراوانی واژگان معرب در موضوع گل‌ها، میوه‌ها و سبزیجات ۷۰٪

۴-۳-۲. غذاها و شیرینی‌جات

- سِکَبَاجَه^۱

ثعالبی نیشابوری در توصیف سِکَبَاجَه، یکی از غذاهای معروف عصر خود چنین می‌گوید.

وَ سِکَبَاجَهٍ تَشْفَى السَّقَامَ بِطَبِیْهَا عَلٰی اَکْثَرِ جِئَاتِ بِلَوْنِ سَقِیْمٍ
اِذَا زَارَهَا اَیْدِی الرِّجَالِ تَرَاهُمُ کَأَیْدِی نِسَاءٍ فِی ظِلَالِ نَعِیْمٍ

(ثعالبی، ۱۹۹۰: ۱۷۳).

سِکَبَاجَه یا سِکَبَاج مُعَرَّب سِکَبَاگ، سِکَبَا زبان فارسی و آن آشی است که از سرکه و گوشت و بلغور گندم و میوه خشک می‌پزند. به آن آش سرکه نیز گویند. (معین، ۱۳۷۱: واژه «سِکَبَاج») سِکَبَا: مرکب از سِک به معنای سرکه و یا به معنای خورش یا طعام است (ر.ک: ادی شیر، ۱۹۸۰: ۹۲).

- لوزینج^۲

ثعالبی نیشابوری، شیرینی مشهور و خوش طعم لوزینج را این چنین توصیف می‌کند:

مُلَوِّزُ الْعِیْنِ لَوْزُ الْعِدَارِ سَعٰی بِالْكَاسِ نَحْوِ وَ نَوْرُ اللُّوْزِ مَا طَلَعَا
فَشَاقَتْنِی اللُّوْزُ حَتّٰی مِنْهُ تُقْلٰی وَ اَلْ حَلَوَاءُ لَوْزِیْنَجٍ بِالطَّیْبِ قَدْ تَرَعَا

(ثعالبی، ۱۹۹۰: ۸۲)

لوزینج، مُعَرَّب (لوزینه) و مرکب از (لوز+ینه یا ینه) ینه پسوند نسبت است و آن حلوایی است که از شکر یا عسل و مغز بادام نرم کوبیده و مخلوط به گلاب می‌سازند و آخرالامر مقداری مغز پسته خرد

1. Sekbajeh

2. Lozeinge

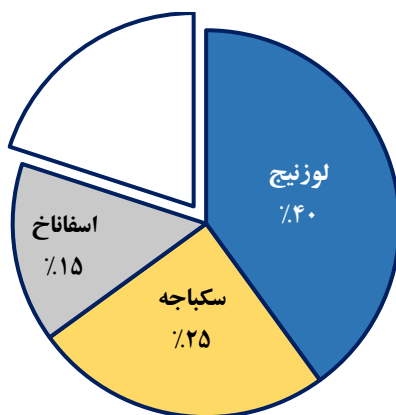
کرده و بر روی آن می‌پراکنند (معین، ۱۳۷۱: واژه «لورینج»). عربی لوزینه، الفَلْدَخ می‌باشد (التونجی، ۱۴۲۶: ۱۰۲).

۱- اسفاناخ^۱

ابوحفص عمرو بن المطوَّعی الحاکم از ادبای نکته سنج و بدیع پرداز نیشابور بخشی از اشعار خود را به توصیف پدیده‌های طبیعی و بیان زیبایی‌های آفرینش اختصاص داده است او در وصف (اسفاناخ) چنین می‌گوید:

قد قُلْتُ لِلطَّبَّاحِ لَمَّا جَاءَ فِی مَرَضِیْ بِلَوْنٍ لَیْسَ فِیْهِ طَبَّاحُ
هَلْ طَبَّخْتَ لَنَا سِوَاءَ فَاثُهُ أَسْفُ أَنْأَخِ فَقِیْلِ إِسْفَاخُ
(ثعالبی، ۱۴۰۳: تتمه/۱۹۳)

إسفاناخ مُعَرَّبٌ إِسْفَنَاجِ است و به صورت‌های إِسْفَنَاجِ، إِسْپَانَجِ، إِسْپَنَاجِ، اسفاناچ و اسباناخ به کار رفته است، نوعی گیاه است با ساقه چوبی و برگ‌های دراز و نوک تیز و مصرف خوراکی دارد (ر.ک: امام شوشتری، ۱۳۴۷: ۱۹؛ معین، ۱۳۷۱: واژه «اسفناخ»).

شکل ۵. نمودار فراوانی واژگان معرب در موضوع غذاها و شیرینی جات ۸۰٪

۵-۳-۲. حیوانات و پرندگان

۲- باشق^۲

1. Esfanakh

2. Bashegh

ثعالبی هر چند به دلیل طبیعت دانش پژوه وی، کمتر مجالی در خلق آثار غزلی و توصیف زنان پیدا کرده، ولی اندک ابیاتی در این زمینه از او باقی مانده است. وی در بیان عشق و علاقه به محبوبه‌اش چنین او را به رشته وصف می‌کشد:

فَدَيْتُ غَزَالًا فُؤَادِي لَدَيْهِ كُصْفُورَةٌ فِي يَدِ الْبَاشِقِ
لَهُ شِفَهُ مِثْلُ فَصِّ الْعَقِي قِي تُنْقِشُهُ شِفَةُ الْعَاشِقِ
(ثعالبی، ۱۹۹۰: ۹۴)

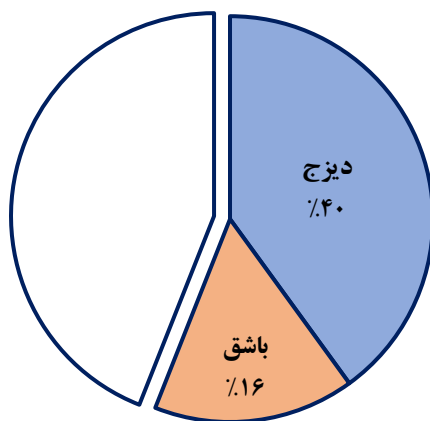
باشق، مُعَرَّب (باشه) فارسی است و آن پرنده‌ای است خوش چهره و زیبا که گنجشکان و دیگر پرندگان کوچک را شکار می‌کند (التونجی، ۱۹۹۸: ۲۱). به او قرقی، واشه، بش، جُغنه، جُغْنَك، جُغْنَق نیز گفته می‌شود (ر.ک: معین، ۱۳۷۱: واژه «باشق»).

- دیزج^۱

ابوالفضل همدانی، ملقب به بدیع الزمان (۳۹۸هـ/۱۰۰۷م)، در مدح ابی القاسم بن ناصر الدولة، فرازی را از قصیده‌اش به توصیف کاروان همراه و اسب‌ها اختصاص داده و چنین آورده است:

خَرَجَ الْأَمِيرُ وَ مِنْ وَرَاءِ رِكَابِهِ غَيْرِي وَ عَزَّ عَلَيَّ أَنْ لَمْ أَخْرُجْ
وَ بَقِيْتُ لَا أَدْرِي أَلْأَرْكَبُ أَمْ لَا أَمْ أَدْهَمِي أَمْ أَشْهَبِي أَمْ دِيزْجِي
(ثعالبی، ۱۴۰۳: ۳۳۷/۴)

دیزج مُعَرَّب (دیزه) فارسی است. (ه) تبدیل به جیم شده است و آن اسبی است که چهره و دست و پایش سیاه‌تر از سایر قسمت‌های جسمش باشد (ر.ک: التونجی، ۱۹۹۸: ۸۳).

شکل ۶. نمودار فراوانی واژگان معرب در موضوع حیوانات و پرندگان ۵۶٪

۶-۳-۲. بازی‌ها

- شطرنج

در زبان عربی (گذشته و حال) واژه الشطرنج به کسر و فتح شین بکار رفته و لغویان تلفظ آن را با کسر شین نیک‌تر دانسته‌اند، اما در زبان فارسی به فتح شین معمول است. ناگفته نماند که بازی شطرنج پیش از اسلام، از فرهنگ ایرانی به عربی راه یافته است، چنانچه در عرف جاهلی (فَلَانٌ حَسَنُ الدَّسْتِ) در قالب کنایه اشاره به شطرنج‌باز حرفه‌ای دارد، هرچند این واژه در دوره‌های گوناگون تاریخ زبان فارسی و تعریب آن متناسب با دوره انتقال متفاوت گشته است (ر.ک: حقدادی و عزیزی، ۱۳۹۷: ۱۵۵-۱۵۶). شطرنج، مُعَرَّب شترنگ، این کلمه‌ای سانسکریت است و عرب‌ها آن را از فارسی گرفته‌اند و گفته شده این واژه شاه تُرَنگ بوده به معنای ملک اللطیف یا شَتَل رنگ و شتر رنگ (شتر بمعنای عدو و رنگ بمعنای حيله و مِشیه است (حيله دشمن) و نیز (سیرنگ) گفته شده که عرب‌ها آن را به صورت «أسبرنج» بکار برده‌اند و در حدیث نیز آمده: (مَنْ لَعِبَ بِالْأَسْبَرَنْجِ وَالنَّردِ فَقَدْ غَمَسَ يَدَهُ فِي دَمِ خَنْزِيرٍ) (ر.ک: التونجی، ۱۹۹۸: ۱۱۹).

مضاف بر این، در دیگر منابع واژه شطرنج را مُعَرَّب (صَد رنگ)؛ یعنی صد حيله دانسته‌اند که منظور کثرت مکر و حيله است و همین‌طور مُعَرَّب (شُد رنگ) شمرده‌اند و آن به معنای کسی است که رنج و تلاش وی باطل شده و از بین برود (ر.ک: التونجی، ۱۴۲۶: ۱۱۹).

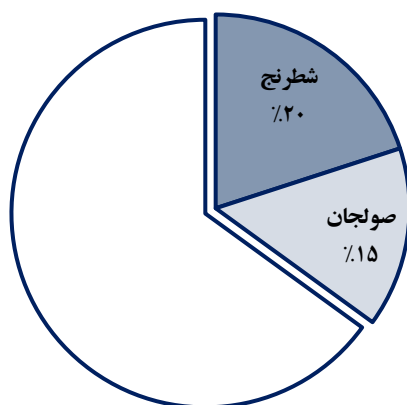
- صولجان^۱

مُعَرَّب چوگان زبان فارسی است و آن چوب عصا ماندی است که دسته آن راست و باریک و سرش کمی خمیده است و بوسیله آن در بازی چوگان بازی گوی می‌زنند (معین، ۱۳۷۱: واژه «صولجان»).

ابومنصور ثعالبی در توصیف غلام به هنگام در دست داشتن چوگان به زیبایی به تصویر می‌کشد:

وَصَوْلَجَانُ بِيَدَي شَاذِنٍ لَا يُحْسِنُ الْعَاشِقُ أَنْ يَذْكُرَهُ
و صولجانُ المسكِ في صدغِهِ مُتَّخِذُ حَبَّةِ قَلْبِي كُرَةً

(ثعالبی، ۱۹۹۰: ۵۸)

شکل ۷. نمودار فراوانی واژگان معرَّب در موضوع بازیها ۳۵٪

۷-۳-۲. اشیاء

- طَسْت^۱

السید ابوالبرکات علی بن الحسین العلوی که ذکر او در بخش چهارم تتمه الیتمه آمده و از وی به عنوان بحر ادب و ربیع الکرم و غرّه نیشابور یاد شده در وصف اجرام آسمانی به ویژه ستاره و ماه تشبیهی زیبا انشاء می‌کند:

والتَّجَمُّمُ فِي مَطْلَعِهِ كَزَنْبِقٍ قَدْ اضْطَرَبَ
والبَدْرُ فِي نَقْصَانِهِ كَنِصْفِ طَسْتٍ مِنْ ذَهَبٍ

(ثعالبی، تتمه، ۱۴۰۳: ۱۸۳)

طَسْتُ مُعَرَّبٌ (تشت) و (طَشْتُ) ظرفی است از مِس که برای شستن دست‌ها و لباس‌ها به کار می‌رود (التونجی، ۱۹۹۸: ۱۰۳)

و لغت آن به صورت (تشت، طَسْتُ، طَشْتُ) آمده و در ترکی نیز: (تاس، تَسْتُ، تَشْتُ) و در زبان کردی به صورت طاس، طشت، تشت و طست، مورد استفاده قرار می‌گیرد (ر.ک: ادی شیر، ۱۹۸۰: ۱۱۲).

- ذبیق^۱

مُعَرَّبٌ (زیوه) که همان جیوه است می‌باشد. اصل این واژه پهلوی است و به آن سیماب نیز گویند که مرگَب از (سیم+فضّه+آب) است (ر.ک: التونجی، ۱۹۹۸: ۷۶).

- ابریق

ابوالبرکات علی بن حسین علوی از اکابر ادب و شعر نیشابور در توصیف ابریق می‌گوید:

كَأَمَّا اَبْرِيقُنَا طَائِرٌ يَحْمِلُ بِاقْوَتاً بِمَنْقَارِ

(ثعالبی، ۱۴۰۳: ۴/۴۸۵)

إبریق: مُعَرَّبٌ (آبریز) فارسی است و آن مرگَب از دو واژه (آب: ماء و ریز: ساكب) است و به ظرفی گویند که دارای دو دسته و زیباست (الساعی ۱۹۹۸: ۶) و در فارسی به سطل و کاسه حمام و ... نیز آبریز گویند (ادی شیر، ۱۹۸۰: ۶). در قرآن کریم نیز این واژه مُعَرَّبٌ فارسی بکار رفته است. ﴿يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ بِأَكْوَابٍ وَ أَبَارِيقٍ وَ كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ﴾ (واقعه ۱۷-۱۸).

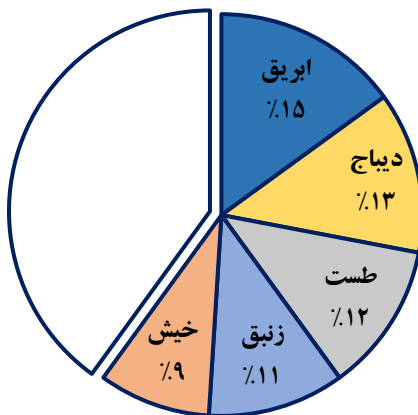
- الخیش^۲

الخیش، مُعَرَّبٌ (کیش) فارسی است. و آن نوعی پارچه ضخیم از جنس کتان است و همین‌طور پرده‌ای از پارچه کتان است که آن را در اتاق می‌آویختند و برای خشکی آن را نمناک می‌کردند (ر.ک: معین، ۱۳۷۱: واژه «خیش»).

- دیباج

این واژه مُعَرَّبٌ (دیباه) زبان فارسی است که (ه) آخر آن به جیم تبدیل یافته و همین‌طور گفته شده که اصل قدیم آن مرگَب از (دیو): بمعنای جنّ و (باف) بمعنای بافتن است. یعنی آن را بافته جنّ می‌شماردند (ر.ک: الساعی، ۱۹۹۸: ۸۳)، ولی در واقع دیباج (دیباه) نوعی پارچه ابریشمی رنگین است و

آن را مُعَرَّبِ دِیَاک هم دانسته‌اند و جمع آن دِیَاج و دِیَایج ذکر کرده‌اند (ر.ک: معین، ۱۳۷۱، واژه «فرسخ»).

شکل ۸. نمودار فراوانی واژگان مُعَرَّب در موضوع اشیاء و وسایل ۶۰٪

۸-۳-۲. موادّ معطره

- مسک

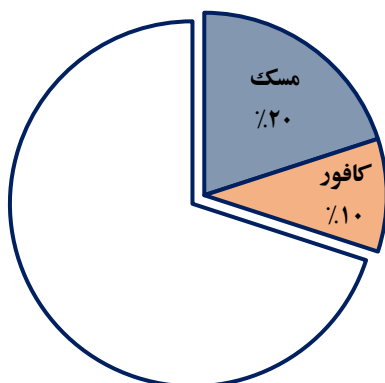
مِسْک، مُعَرَّبِ مَشْک فارسی است. این واژه در اصل هندی است و در قرآن نیز بکار رفته است: ﴿خِتامُهُ مِسْکٌ﴾ (مطففین/۲۶). و در توضیح آن آمده که: ماده‌ای خوشبو است که از خون آهو گیرند و در فارسی به صورت (مشک) بکار می‌رود.

- کافور

علی بن ابی علی العلوی، از شعرا و ادبای نیشابور، در قالب غزل چنین می‌گوید:

هواکِ مِنَ الدنیا نصیبی و انّی اَلِیکِ مُشتاقٌ کجفنی اِلی الغمص
فَزَرَنی و بادرِ یومِ ثَلَجٍ کانه شمائمُ کافور نثرنَ علی الارض
(ثعالبی، ۱۴۰۳: ۴/۴۸۴)

کافور، مُعَرَّبِ «کاپور» است و اصل این واژه هندی می‌باشد و در فارسی و قرآن بصورت کافور بکار رفته است. گیاهی است معطر از درختی شبیه ریحان و بابونه که در کوه‌های دریا هند و چین می‌روید و رنگ آن سفید است (التونجی، ۱۹۹۸: ۱۵۱). در سوره انسان آیه ۵ آمده: ﴿کَانَ مِزاجُهَا کافُورًا﴾.

شکل ۹. نمودار فراوانی واژگان معرب در موضوع مواد معطره ۳۰٪

۹-۳-۲. شهرها و اماکن

- بوشنج^۱

ابوعلی الحسین بن محمد الکاتب النسفی، از ادبا مقیم هرات خراسان قدیم و در هجو شهر بوشنج و ساکنان آن چنین می گوید:

إِذَا سَقَى اللَّهُ أَهْلَ مَنْزِلَةٍ فَلَا سَقَى اللَّهُ أَرْضَ بَوْشَنجٍ
كَأَنَّهَا فِي اشْتَبَاكِ بَقْعَتِهَا خَرَّبَهَا اللَّهُ نَطْعَ شَطْطَرَنجٍ
(ثعالبی، تتمه، ۱۴۰۳: ۲۴۲)

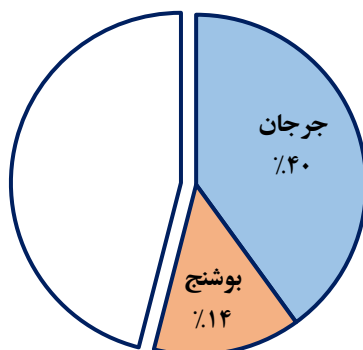
- بوشنج: مُعَرَّب (فوشنج، بوشنگ، پوشنگ) شهری کهن است در خراسان قدیم که ویرانه‌های آن امروزه در مغرب افغانستان است، این ویرانه‌ها در مغرب شهر هرات در مشرق آبادی غوریان در مسیر جاده‌ی قدیمی بوزجان قرار دارد.

- جُرْجَان

ثعالبی نیشابوری در توصیف اختلاف هوای جُرْجَان می گوید:

أَلَا رَبُّ يَوْمٍ لِي بِجُرْجَانٍ أَرَعِنِ ضَحِكْتُ لَهُ مِنْ خَرَقِهِ أَنْعَجَبُ وَمَا
وَأَخْشَى عَلَى نَفْسِي اخْتِلَافَ هَوَائِهِ لِّلْفَتَى مِمَّا قَضَى اللَّهُ مَهْرَبُ
(ثعالبی، ۱۹۹۰: ۱۸)

جُرْجَان، معرَّب واژه گرگان است (ر.ک: التونجی، ۱۹۹۸: ۴۹) ..

شکل ۱۰. نمودار فراوانی واژگان معرب در موضوع شهرها و اماکن ۵۴٪

۱۰-۳-۲. متفرقه

- فرسخ

ابوجعفر محمد بن علی البَحاتی، از ادبای بسیار خوش قریحه و زیبا گفتار زوزن در مدح احمد الحشنا می‌گوید:

وَذی أَدَبٍ بِرِّ زُمَيْتٍ بِعُودِهِ	مَعِينٌ عَلَى الْإِيَامِ أَفْئِدِيهِ مِنْ أُخٍ
بِهَ آخِ الْمَعْرُوفِ وَالْمَجْدِ وَالْغُلَى	وَلَوْلَا تَنَاهَى مَجْدُهُ لَمْ يُؤَرِّخِ
وَقَدْ كُنْتُ أَشْكُو الْبَيْنَ فِي رُبْعِ فَرْسَخٍ	فَكَيْفَ وَفِيمَا بَيْنَنَا أَلْفُ فَرْسَخٍ
	(ثعالبی، ۱۴۰۳: تتمه/۲۱۴)

فرسخ، مُعَرَّبٌ فرسنگ، واحد مسافت است (معین، ۱۳۷۱: واژه «فرسخ»).
و آن معادل ۳ میل، مساوی ۱۲۰۰۰ ذراع است. عرب‌ها آن را معادل ۵۹۱۹ متر می‌دانند (ر.ک: التونجی، ۱۹۹۸: ۱۳۸).

- سرقین^۱

البَحاتی در جای دیگر در قالب وصف در مذمت خالی بر چهره فردی که وی را هجو نموده، چنین آورده است:

أَبُوطَاهِرٍ فِي الشُّؤْمِ وَاللُّؤْمِ غَايَةً	بَعِيدٌ عَنِ الْإِسْلَامِ وَالْعَقْلِ وَالِدِّينِ
عَلَى وَجْهِهِ خَالٌ، قَرِيبٌ مِنْ أَنْفِهِ	كَمِثْلِ دُبَابٍ وَقَعَ فَتَوَقَّ سَرْقِينَ
	(الثعالبی، ۱۴۰۳: ۲۱۲، تتمه)

سرقین، مُعَرَّبٌ سرگین فارسی است (ر.ک: التونجی، ۱۹۹۸: ۱۰۷).

- واژه آنموذج، نموذج

ابوحفص عمر بن علی المطوعی، در قالب غزل در توصیف محبوبش چنین گوید:

نفسی فداء غزالٍ ما اکتَحَلْتُ به اَلَا تَصَوِّرُهُ اَنموذجِ الحورِ
وَكُلَّمَا رَامَ نَطْقاً وَهُوَ مَبْتَسِمٌ فَالذُّرُّ مَا بَيْنَ منظومٍ وِمنشورِ
(ثعالبی، ۱۴۰۳: ۵۰۳/۴)

اَنموذج و نُموذج، مُعَرَّب (نمونه) فارسی است (امام شوشتری، ۱۳۴۷: ۳۹؛ ادی شیر، ۱۹۸۰: ۱۵۵).

- رَسَاتِیقْ^۱، جَوَالِیقْ، بَسَاتِیقْ، دَوَارِیقْ

ثعالبی نیشابوری در توصیف کشاورزی و فضیلت زراعت چنین می گوید:

إِذَا مَا نَقَلَ الدَّهْقَا نُ غَلَاتِ الرِّسَاتِیقِ
فَكَمْ مِنْ نَعْمَةٍ بِيضَا ءَ فِي سَوْدِ الْجَوَالِیقِ
وَ لَكُمْ مِنْ سَمْنَةٍ صَفْرَا ءَ فِي حُمْرِ البَسَاتِیقِ
وَ لَكُمْ مِنْ قَهْوَةٍ حَمْرَا ءَ فِي بِيضِ الدَّوَارِیقِ
(ثعالبی، ۱۹۹۰: ۹۳-۹۴)

رَسَاتِیقْ، مفرد آن رُسْتَاق و مُعَرَّب روستا فارسی است (التونجی، ۱۹۹۸: ۸۸).

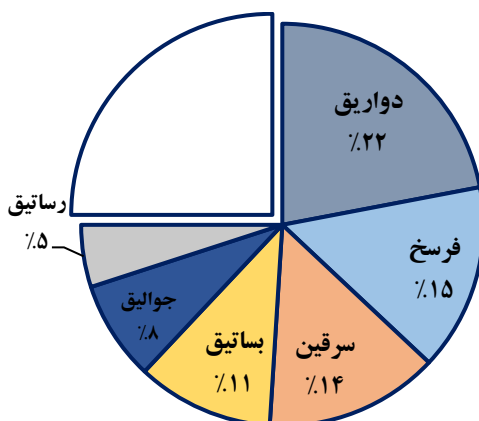
جَوَالِیقْ^۲، مفرد آن جَوَلَق و مُعَرَّب جَوَلَخ است که در فارسی به آن جَوَال نیز می گویند و جَوَلَخ یا جَوَال کیسه‌ای است که از پشم بافند و برای حَمَل گندم یا دیگر غَلَات به کار می‌رود (ر.ک: معین، ۱۳۷۱: واژه «جوالیق»).

بَسَاتِیقْ^۳، مفرد آن بُسْتَوْقه و مُعَرَّب (بَسْتَو) فارسی است و آن ظرف سفالین دسته‌دار کوچکی است که برای حمل آب یا شیر یا روغن و ... به کار می‌رود (ر.ک: التونجی، ۱۹۹۸: ۳۰؛ السیاح، ۱۳۸۲، ج ۱: ۳۰).

دَوَارِیقْ^۴، مفرد آن دَوَرَق و مُعَرَّب (دَوَرَة) فارسی است و آن را پیمانه شراب نیز گویند و در لغت ظرفی است که دارای دو دسته بوده و برای خوردن مایعات مثل چای، قهوه، شراب کاربرد دارد (ر.ک: التونجی، ۱۹۹۸: ۸۲).

1. Rasateigh
2. Javaleigh
3. Basateigh
4. Davareigh

آنچه در این قسمت به‌عنوان نمونه‌های برجسته واژه‌های مُعَرَّب در شعر تازی‌گویان خراسان، مورد بررسی و توضیح لغوی قرار گرفت تنها مجملی در حدّ و حیطه این مقاله به جهت ورود این حوزه و جریان ادبی است و گرنه مطالعه و واکاوی انبوه اشعار و آثار شعرای این خطّه، ما را به گستره بسیاری از واژگان دخیل از زبان‌های مختلف و مُعَرَّب فارسی، مواجه می‌سازد، شایان ذکر است که گاه به‌طور گذرا و اشاره در برخی پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌ها، بدان التفات شده، ولی صرفاً جهت بیان موضوع بوده، اما پرداختن به این مهمّ به منظور استخراج تمامی واژگان و بررسی لغوی و ریشه‌ای آن، بی‌شک، تألیف کتبی مستقلّ در این حیطه را می‌طلبد. که امید است علاقمندان به ادبیات ایران، به‌ویژه ادب عربی خراسان، به این مسأله، اقبال نشان داده و این میراث ماندگار لابلای اوراق تاریخ را برای آیندگان، احیاء نمایند.

شکل ۱۱. نمودار فراوانی واژگان معرّب در موضوعات متفرقه ۲۵٪

۳. نتیجه‌گیری

خراسان به‌عنوان، گستره بزرگ جغرافیایی ایران از همان طلیعه ورود اسلام به این سرزمین و ظهور و حضور آن در صحنه اجتماع و فرهنگ و اعتقادات مردم، جایگاهی بس مهمّ و قابل توجّه برای راهیابی قبایل عرب زبان به این منطقه و تبادلات تجاری و ارتباط و مراوده با ایرانیان، بوده است، که با گذشت زمان این روابط تعمیق یافته و تأثیرات شگرفی در الگوهای زندگی، ساختارهای اجتماعی و دینی، آداب و رسوم، زبان، گفتار و نوشتار، ایجاد کرده و روشن است که در چنین فضایی و نیز به هم بافتگی عمیق آن با زبان فارسی، تأثیرات قابل توجّهی در گفتار و گویش‌های شعری، ایجاد نماید. به جرأت می‌توان گفت، اساسی‌ترین دلیل در ورود واژه‌های دخیل در آثار شعری ادبای عربی‌سرای این

سرزمین، همین آمیختگی زبانی و تأثیرات آن بر هم باشد. و ما در بررسی آثار به جا مانده از میراث ادبی تازی گویان خراسان که در مصنفات دانشمند و ادیب بی‌بدیل آن روزگار، ثعالبی نیشابوری به‌ویژه اثر ارزشمند وی *یتیم‌الدهر*، تجمیع یافته، انبوه بسیاری از واژگان دخیل که از دیگر زبان‌ها همچون هندی، یونانی، ترکی، کردی و... ورود پیدا کرده و نیز واژگان تعریب شده فارسی را در اشعار ادباء متجلی می‌یابیم و این حضور و ورود در حوزه شعر شعرا، به مراتب بیشتر و پررنگ‌تر از حوزه نثر نویسندگان این دوره است.

دیگر نکته اینکه، واژه‌های دخیل فارسی در شعر شعرای تازی گوی خراسان، غالباً واژگانی است که در همان دوره، متداول و رونق گفتاری داشته و امروزه هر چند ناشناخته و نامأنوس نیست، ولی کاربرد محاوره‌ای کمتری در گفتار و نوشتار دارد و مخاطب با مطالعه و خواندن اشعار، بوضوح پی به وجود واژگان فارسی تعریب شده و معنای آن پی می‌برد. شایسته به ذکر است که این واژگان موضوعاتی پیرامون فرهنگ و زندگی اجتماعی و فردی مردم آن عصر و نیز محیط طبیعی آنان که به نوعی تبیین‌کننده آداب و رسوم توده مردم بوده، به خود اختصاص داده است که در این واکاوی سعی شده است ده موضوع اصلی از پربسامدترین آنها که در اشعار عربی سرایان خراسان شاخص بوده، انتخاب و واژگان معرب زیر مجموعه هریک با ذکر شواهدی از آثار شعرا ذکر شود. نتایج حاصله با در نظر گرفتن درصد فراوانی موضوعات و واژگان دخیل نشان می‌دهد که عربی‌سرایان خراسان در گفتار شعری‌شان و تبیین موضوعات بی‌نیاز از فرهنگ غنی فارسی نبوده و بلکه آن را در بسیاری از جاها و موقعیت‌ها دستاویز ارزنده‌ای برای هویت‌بخشی به شعر و ایرانی بودن‌شان بکار گرفته‌اند. مضاف بر این، بیشتر موضوعاتی را که در گفتارشان بدان عنایت داشته‌اند در فضای زندگی فردی و اجتماعی خراسانیان رونق داشته و رایج بوده است و حتی تا به امروز نیز ردپای استفاده از آنان را در فرهنگ سنتی ایرانی مشاهده می‌کنیم. بی‌شک تأثیر زبان فارسی به‌ویژه در حیطه واژگانی را در زبان عربی نمی‌توان انکار کرد و به نوعی زبان عربی در بسیاری از فرصت‌ها، ادبیات غنی فارسی را به خدمت طلبیده تا آنجا که بسیاری از شعرا در مدایح و وصفیات خود بدان تمسک جسته‌اند که این امر، جدای از ابتکار ادبی، تعالی ادب فارسی را بدنبال داشته است.

منابع

قرآن کریم.

ادی شیر، السید (۱۹۸۰). *معجم الألفاظ الفارسیة المعربة*، بیروت: مکتبه لبنان.

الأصفهانی، ابوالفرج (۱۹۸۶). *الأغاني، شرحه و كتب هوامشه: عبدالله على مهنا و سمير جابر، الطبعة الأولى، بيروت: دار الفكر.*

آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸۵). *چالش های میان فارسی و عربی، تهران: نی.*
التونجی، محمد (۱۹۹۸). *معجم المعربات الفارسیه، راجعه: السباعی محمد السباعی، الطبعة الثالثة، بيروت: مكتبة لبنان ناشرون.*

التونجی، محمد (۲۰۰۵). *المعرب والدخیل، الطبعة الأولى، بيروت: دارالمعرفة.*
الثعالبی النیسابوری، أبو منصور عبدالملک بن محمد إسماعیل (۱۹۶۵). *ثمار القلوب فی المضاف والمنسوب، تحقیق: محمد ابوالفضل إبراهیم، القاهرة: دارالمعارف.*

الثعالبی النیسابوری، أبو منصور عبدالملک بن محمد إسماعیل (۱۹۶۱). *التمثیل والمحاضرة، تحقیق: عبدالفتاح محمد الحلو، القاهرة: الدار العربیة للكتاب.*

الثعالبی النیسابوری، أبو منصور عبدالملک بن محمد إسماعیل (۱۹۸۳). *تتمة بیته الدهر، شرح و تحقیق: الدكتور مفید محمد قمیحه، الطبعة الأولى، بيروت: دارالکتب العلمیة.*

الثعالبی النیسابوری، أبو منصور عبدالملک بن محمد إسماعیل (۱۹۸۳). *بیته الدهر فی محاسن اهل العصر، شرح و تحقیق: الدكتور مفید محمد قمیحه، الجزء الرابع، بيروت: دارالکتب العلمیة.*

الثعالبی النیسابوری، أبو منصور عبدالملک بن محمد إسماعیل (۱۹۹۰). *دیوان شعر، دراسه و تحقیق: محمود عبدالله الجادر، الطبعة الأولى، بغداد: وزارة الثقافة والأعلام.*

جهانی، هدیه و سبزیان پور، وحید (۱۳۹۸). «بررسی نوع وامواژه های معرب شده به عنوان سند غنای فرهنگی ایرانیان (بررسی موردی ده فرهنگ لغت عربی)»، *دوفصلنامه مطالعات تطبیقی فارسی عربی*، سال ۴، شماره ۶، ۷۷-۱۳۷.

حسین، حمادی عبدالحمید (۲۰۰۲). «الألفاظ الفارسیة المعربة فی دیوان البحري». *مجلة کتابة الآداب جامعة المنصورة، العدد الحادی و الثلاثون، أغسطس، ۴۹۰-۵۵۲.*

حسینی، محمد باقر (۱۳۸۱). *جاحت نیشابور، چاپ اول، مشهد: دانشگاه فردوسی.*

حسینی، محمد باقر (۱۳۸۵). *فیروزه های سخن، مشهد: دانشگاه فردوسی.*

حقدادی، عبدالرحیم و عزیزی، محمدرضا (۱۳۹۷). «جستاری درباره بده بستان برخی واژه ها در زبان فارسی و عربی»، *مجله زبان و ادبیات عربی دانشگاه فردوسی، دوره ۱۰، شماره ۱۹، ۱۴۵-۱۶۳.*

<https://doi.org/10.22067/jall.v10i19.42968>

سبزیان پور، وحید (۱۳۹۲). «تأثیر فرهنگ و ادب ایرانی در ادب عربی (مطالعه مورد پژوهانه امثال موجد)»، *کاوشنامه ادبیات تطبیقی، سال ۳، شماره ۹، ۸۳-۱۰۷.*

سیاح، احمد (۱۳۸۲). *فرهنگ بزرگ جامع نوین*، چاپ چهارم، جلد ۱ و ۲، تهران: اسلام.
 شیخ صدوق (ابن بابویه)، محمد بن علی (۱۳۹۳). *ثواب الأعمال و عقاب الأعمال*، ترجمه: احمد بانپور، چاپ دوم، مشهد: راز توکل.

صاحبی، هادی (۱۳۸۱). *مثل‌های رایج در زبان عربی*، چاپ اول، تهران: مدرسه.
 صفا، ذبیح الله (۱۳۷۸). *تاریخ ادبیات ایران*، چاپ پنجم، جلد ۱ و ۲، تهران: فردوس.
 ضیف، شوقی (۱۹۶۳). *تاریخ الأدب العربی*، الطبعة الثانية، المجلد الثاني، القاهرة: دارالمعارف.
 عبود، علی محسن (۲۰۱۶). «الألفاظ الفارسیة في لهجة أهل ذي قار»، *مجلة مركز بابل للدراسات الإنسانية*، المجلد ۶، العدد ۳، ۳۲۸-۳۰۹.

فلاحی، صغری؛ ناظمیان، هومن؛ ابویسانی، حسین و همکاران (۱۴۰۰). «بررسی محتوایی شعر شاعران عربی سرای خراسان (مطالعه موردی جلد چهارم یتیم‌الدهر ثعالبی)»، *کاوش نامه ادبیات تطبیقی*، دوره ۱۲، شماره ۱، ۱۰۴-
 (DOI): 10.22126/JCCL.2021.5905.2202.۱۲۲

محسنی، محسن (۱۳۹۰). *نقد و تحلیل مدح در ادب عربی خراسان، پایان نامه دکتری*، دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی مشهد.

معین، محمد (۱۳۷۱). *فرهنگ فارسی*، چاپ هشتم، جلد ۱-۶، تهران: امیرکبیر.
 موسوی بفروبی، سید محمد (۱۳۸۷). *تجلی اندیشه ایران در ادبیات عباسی*، چاپ اول، سمنان: انتشارات دانشگاه سمنان.

References

- Adi Shir, A. (1980). *A dictionary of Arabicized Persian words*. Beirut, Lebanon: Lebanon Library. (In Arabic).
- Al-Isfahani, A. (1986). *Al-Aghani. Commentary A. A. Mahanna and S. Jabir*. Beirut, Lebanon: Dar Al-Fikr. (In Arabic).
- Al-Shaykh al-Saduq, M. A. (2014). *Reward of deeds and punishment of deeds*. Translated by A. Banpour. Mashhad, Iran: Raz Tavakol Publication. (In Persian).
- Al-Tha'labi Al-Nisaburi, A. M. A. B. M. I. (1965). *The fruits of hearts in genealogy and attribution*. Edited by M. A. al-Fadl Ibrahim. Cairo, Egypt: Dar Al-Ma'arif. (In Arabic).
- Al-Tha'labi, A. (1961). *Presentations and lectures*. Edited by; A. F. M. al-Hulu. Cairo, Egypt: Dar Al-Arabiyyah lil-Kutub. (In Arabic).
- Al-Tha'labi, A. (1983). *The orphan of time among the beauties of the age*. Edited by M. M. Qumayha. Beirut, Lebanon: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah. (In Arabic).
- Al-Tha'labi, A. (1990). *A collection of poems*. Edited by M. A. al-Jadir. Baghdad, Iraq: Ministry of Culture and Information. (In Arabic).
- Al-Tunji, M. (1998). *Dictionary of Persian-Arabic words*. Reviewed by M. al-Sibai al-Sibai. Beirut, Lebanon: Maktabat Lubnan Nashirun. (In Arabic).

- Al-Tunji, M. (2005). *Grammar and vocabulary of Arabic*. Beirut, Lebanon: Dar Al-Maarefa. (In Arabic).
- Daif, Sh. (1963). *History of Arabic literature* (Vol. 2). Cairo, Egypt: Dar Al-Ma'arif. (In Arabic).
- Falahati, S., Nazemian, H., Abousaidi, H., et al. (2021). A content analysis of the poetry of Arabic-speaking poets of Khorasan (A case study of the fourth volume of Yatīmat al-Dahr by Tha'ālibī). *Comparative Literature Studies*, 12(1), 104-122. (In Persian). (DOI): 10.22126/JCCL.2021.5905.2202
- Haghdadi, A. R., & Azizi, M. R. (2018). Reflections on the Lexical Exchanges between Persian and Arabic. *Journal of Arabic Language & Literature*, 10(19), 145-166. doi:10.22067/jall.v10i19.42968. (In Persian).
- Hosseini, M. B. (2002). *Neyshabur's Al-Jahiz*. Mashhad, Iran: Ferdowsi University of Mashhad Press. (In Persian).
- Hosseini, M. B. (2002). *Turquoise of speech*. Mashhad, Iran: Ferdowsi University of Mashhad Press. (In Persian).
- Jahani, H., & Sabzianpour, V. (2019). Investigating the type of Arabicized loanwords as evidence of Iranian cultural richness (A case study of ten Arabic dictionaries). *Bi-annual Journal of Comparative Persian-Arabic Studies*, 4(6), 77-137. (In Persian).
- Moein, M. (1992). *A Persian dictionary*. (Vol. 1) Tehran, Iran: Amir Kabir Publication. (In Persian).
- Moein, M. (1992). *A Persian dictionary*. (Vol. 2) Tehran, Iran: Amir Kabir Publication. (In Persian).
- Moein, M. (1992). *A Persian dictionary*. (Vol. 3) Tehran, Iran: Amir Kabir Publication. (In Persian).
- Moein, M. (1992). *A Persian dictionary*. (Vol. 6) Tehran, Iran: Amir Kabir Publication. (In Persian).
- Mohseni, M. (2011). *Critique and analysis of praise poetry in Arabic Literature of Khorasan*. [Unpublished doctoral dissertation]. Mashhad, Ferdowsi University of Mashhad. (In Persian).
- Mousavi Bafrooei, S. M. (2008). *The manifestation of Iranian thought in Abbasid literature*. Semnan, Iran: Semnan University Press. (In Persian).
- Quran. (n.d.). The Holy Quran.
- Sabzianpour, V. (2013). The influence of Iranian culture and literature on Arabic literature (A case study of newly created proverbs). *Comparative Literature Studies Journal*, 3(9), 83-107. (In Persian).
- Safa, Z. (1999). *History of Iranian literature* (Vol. 1 & 2). Tehran, Iran: Ferdows Publication. (In Persian).
- Sahebi, H. (2002). *Common proverbs in Arabic*. Tehran, Iran: Madreseh Publication. (In Persian).
- Sayah, A. (2003). *A comprehensive encyclopedia of modern culture* (Vol. 1 & 2). Tehran, Iran: Islam Publication. (In Persian).

دراسة مقارنة للمفردات الفارسية الدخيلة والمعربة في الأدب العربي المقتفى في خراسان (في القرنين الرابع والخامس)

أحمد لامعي گيو^١

١. الكاتب المسؤول، أستاذ مشارك، فرع اللغة العربية وآدابها، كلية الآداب والعلوم الإنسانية، جامعة بيرجند، بيرجند، إيران. العنوان الإلكتروني: ahmad.lamei2@birjand.ac.ir

معلومات المقال	الملخص
نوع المقال: مقالة محكمة	على مرّ التاريخ، كانت الأمم والشعوب المختلفة مرتبطة بعضها ببعض آخر، وذلك بسبب القرب الجغرافي والبتادات التجارية وبعض الظروف السياسية والإجتماعية التي تحكم الشعوب. ومن البديهي أن يؤثر ذلك على لغتهم وأدبهم وتقاليدهم رغم الاختلافات الثقافية والطائفية وخلق التنوع في الكلام والمفردات اللغوية وجعل بينهم علاقات عميقة. بالإضافة إلى ذلك، فإنّ اهتمام السلطات الحكومية بالعلم والمعرفة ووجود العلماء والأدباء والدوائر الأدبية والشوق لإقتباس العلم من المشايخ والعلماء خارج البلاد هو عامل آخر ومؤثر لاندماج الثقافات بين الشعوب المختلفة وخاصة في مجال الكلام والمفردات. من الواضح يسهل المجال في مثل هذه البيئة لاندماج اللغات بعضها مع بعض وتمهيد دخول المفردات الأجنبية. ويتصدىق الباحثين واللغويين في اللغتين الفارسية والعربية وبقراهم، أنّ هاتين اللغتين لا يشترأكما في الحروف الأبدية قد صارتا أكثر تأثراً بعضها من بعض، إذ أصبحت كلّ من اللغتين جزءاً من اللغة والثقافة للآخرين في اللغة المستهدف. وقد حاول هذا البحث تحليل المشكلة من خلال تصنيف المصطلحات المعربة في عشرة مواضع مترابطة، باستخدام المنهج الوصفي والتحليلي. و يقوم البحث بدراسة ثلاثين مصطلحاً محدداً، تكثر بنسبة عالية في شعر الشعراء العرب في خراسان. وتُظهر نتائج البحث أنّ شعراء خراسان المتحدثين باللغة العربية في القرنين الرابع والخامس قد أبرزوا المعنى الثقافي للغة الإيرانية من خلال إدخال الكلمات المنقولة عن الفارسية إلى الأدب العربي وغيره، وأظهروا بذلك مقدار تأثير الثقافة والأدب الإيرانيين في اللغات الأخرى وبخاصة اللغة العربية. ويمكن اعتبار ذلك نوعاً من أنواع الابتكار من قبل الأدباء الخراسانيين، لإحياء الثقافة الفارسية وتعزيز هوية اللغة الإيرانية وإبراز أصالتها.

الإحالة: لامعي گيو، أحمد (١٤٤٦). دراسة مقارنة للمفردات الفارسية الدخيلة والمعربة في الأدب العربي المقتفى في خراسان (في القرنين الرابع والخامس). بحوث في الأدب المقارن، ١٥ (١)، ٦٣-٩٠.

© الكتاب.

النشر: جامعة رازي

DOI: 10.22126/jcl.2024.10413.2589